

Külkereskedelem, gazdasági hírszerzés és korrupció a Kádár-rendszerben*

A történelemszociológiában vannak, akik gyakran szerepelnek a nyilvánosság előtt, élvezik a reflektorfényt és a tudományos/közéleti összecsapásokat. És vannak olyan kollégák, akik csendben, magányosan, néha méltatlanul elszigetelődve, de annál kitartóbban alkotnak. Borvendég Zsuzsanna ehhez a második csoportba tartozik. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója hosszú évek óta foglalkozik olyan témákkal, amelyeket a szakma kellemetlennek, vagy egyenesen „rázósnak” tart, ezért különböző okokra hivatkozva igyekszik kerülni őket. De mi áll Borvendég Zsuzsanna érdeklődésének középpontjában, és miért érzik sokan kellemetlennek azt, ami kutatóként izgatja? Borvendég munkája az 1989–1990-es rendszerváltás „rejtett” oldalának feltárására fókuszál. Eddig megjelent műveiben és a részben még kéziratban maradt doktori disszertációjában két emblemikus késő Kádár-kori elitcsoport – az újságírók és a külkereskedők – kritikus vizsgálatát végezte el, nagyrészt eddig ismeretlen levéltári források alapján. A 2015-ben megjelent *Újságírásnak álcázva* című kötetben Borvendég kendőzetlenül bemutatja a hírközlés, az állampárti propaganda és a hírszerzés (valamint ennek legfondorlatosabb formája, a dezinformáció) szoros összefüggését a Kádár-rendszer tájékoz-

* BORVENDÉG Zsuzsanna: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 192 p.

tatáspolitikájában. A legtöbb posztszocialista országban (sok ilyen példát ismerünk Romániától Lengyelorszáig) az ehhez hasonló művek heves vitákat generáltak a szakmában, miközben az akkori érintettek, avagy a feltételezett felelősök is válaszoltak a leírtakra. A magyar közélet egyik (a Kádár-korszaktól átörökölt) sajátossága azonban nem a kellemetlennek ítélt művek kritikus tárgyalása, hanem azok csendes elhallgattatása. Többé-kevésbé ez történt azzal az alapos kutatásra támaszkodó kötettel, és félő, hogy ugyanez előfordulna a jelen írás tárgyát képező monográfiával is, ha legalább a szakmai fórumokon nem indul meg annak tüzetes vizsgálata.

A Kádár-korszakot lezáró tumultuózus időszak sokféle rejtett eseményt, jelenséget és összefüggést hagyott az utókorra. Harmincéves távlatból szakmai evidenciának számít, hogy az államszocializmussal való „puha”, tárgyalásos úton történő szakítás jóval erősebb folytonosságot eredményezett, mint amit a korabeli szereplők feltételeztek. Borvendég Zsuzsanna könyve mögött fellelhető egy erős erkölcsi indíték, mivel a szerző görbe tükröt tart a felemásra sikeredett rendszerváltás máig tartó gazdasági, politikai és társadalompszichológiai következményei elé, amelynek például fontos aspektusa a korban dicstelen szerepet játszó, jelentősebb gazdasági pozíciókat betöltő felelősök teljesen elmaradt elszámoltatása. Szokatlannak tűnhet szubjektív megjegyzéssel kezdeni egy tudományos dolgozat bírálatát. A kutatás etikai kiindulópontja azonban magyarázatot ad arra a szövegben többször felbukkanó erkölcsi ítéltre, amely Borvendég legújabb könyvében (is) fellelhető, és amely azzal a megdöbbenéssel magyarázható, amellyel a rendszerváltás mozgatórugóit kutató történész-levéltáros fogadja az iratokban foglalt súlyos törvénytelenések hosszú sorozatát.

Kezdjük tehát a szélesen vett témával. A könyv a Kádár-kori kémelhárítás és hírszerzés, illetve a nyugati világgal egyre intenzívebben zajló külkereskedelem, az utóbbit intéző állami monopolvállalatok („impexek”) és a nyugati vegyes vállalatok összefonódását tárja fel. Ezeket a cégeket a rendszer gyakran használta fedett titkosszolgálati akciókra, szerepük volt az embargós nyugati technológiák beszerzésében, a nyugati kommu-

nista pártok támogatásában, miközben az állami cégvezetők rendszerszintű visszaélések során (például jutalékos rendszeren keresztül és mai kifejezéssel offshore-ozással) vagyonokat hordtak külföldi számlákra, ezzel jelentősen megkárosítva az egész magyar gazdaságot.

Jelen írásban nem kívánok elmélyülni sem a nemzetközi hírszerzési játszmákban (például a Videoton és az Elektromodul kalandos kísérletei a technológiai embargó kijátszására, amit bőséges forrásanyag alapján kitűnően ír le a szerző), sem a magyar katonai és „polgári” titkosszolgálatok közötti, már jól ismert, több évtizedes múltú rivalizálásban. Ami a részletesen tárgyalt „alkotmányos költségek” szürke zónáját illeti, világosnak tűnik Borvendég kutatásából, hogy a nyugati cégekkel jelentős anyagi, szervezési és hálózati hátrányból folytatott kereskedelembe a korrupció bele volt kódolva. Utóbbinak bőséges dokumentálása annak a jelenkori jelenségnek a megértését is segíti, hogy miképp válhatnak korrupttá a kelet-európai félperiférián a saját környezetükben tisztán működő multinacionális vállalatok. Borvendég kötete kitűnően dokumentálja annak a torz üzleti mentalitásnak a létrejöttét, melynek máig ható következményeit mindennapjainkban tapasztaljuk.

Recenziómban két jelentős kérdéskört kívánok górcső alá venni: az antiszemitizmust és a Kádár-rendszer korporatív, egyre szegmentáltabb voltát az 1980-as években. Miért emlegetjük az antiszemitizmust ebben a kontextusban? Azért, mert Borvendég Zsuzsanna könyve egy igen sajátos szempontból érinti e kulcsfontosságú kérdést. A szerző nagyrészt belügyi (pontosabban kémelhárítási) forrásokra hivatkozva követi az állambiztonsági tisztek nyelvezetében „zsidó nagytőké”-nek (131. o.) nevezett cégcsoportok magyarországi behatolását a Kádár-korszak utolsó éveiben. *A Hatalmasok a háttérben* című fejezetben a szerző olyan talajon halad, amely a kelleténél is csúszosabb. A kötetből ugyanis kiolvasható egy erős „etnikai” ellentét a nyugati tranzakciókban érintett (jelentős részben legalább) zsidó származásúnak tekintett külkereskedők, bankárok (elsősorban Fekete János), pártkáderek, hírszerzők, és a velük szembenálló, „népgazdasági” érdekeket védő, a korrup-

ció ellen harcoló, tehát minden szempontból hazafias feladatot ellátó kémelhárító tisztek között. Úgy látom, hogy a dolgok tisztán látásához szét kellene bontani a kérdést. Egyrészt a Kádár-korszakkal foglalkozó mértékadó magyar történetírásban tartja magát egy be nem vallott, de igenis létező tabutéma: a „zsidók” és a „nem zsidók” együttélése a diktatúra évtizedeiben. Abból kellene kiindulni, hogy 1956 után a zsidóság részesedése a politikai és még inkább a gazdasági és kulturális hatalomból olyan társadalomtörténeti jelenség, amely markánsan megkülönbözteti Magyarországot a szovjet tömb összes többi országától (vegyük csak a lengyel vagy a román példát), és ez egy legitim, releváns tudományos kérdés. Másfelől ezen kérdés kutatásához szükséges lenne a Kádár-korszak érintett elitjeinek egy olyan kvantitatív és kvalitatív kivizsgálása, amely figyelembe veszi az érintett szempontot, és felveti, hogy mit jelentett „zsidónak lenni” (vagy még inkább: mások szemében annak számítani) a Kádár-rendszer egyre fragmentáltabb hálózataiban. Mikor és kik számára jelentett esetleg „előnyt”? És mikor és kik számára jelentett hátrányt és megbélyegzést? Jól ismerem a szakmai ellenérveket ezzel kapcsolatban: a származás kutatása erkölcsileg elfogadhatatlan a korábban származásuk miatt üldözöttekkel szemben, és félrevezető eredményekhez vezethet. Mégis fel kell tennünk a kérdést, hogy a személyiségi jogokra való hivatkozással jó szolgálatot teszünk-e ma annak a társadalomkutatásnak, amely néma marad a rendszerváltást „zsidó összeesküvésnek” minősítő szélsőjobboldali narratívával szemben. Néma és hozzáteszem eszköztelen, mert megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy a magyar zsidóság rendkívül összetett részvételét a Kádár-rendszer működtetésében érdemi módon és felszabadultan lehessen vizsgálni. Miközben jóindulattal figyelmeztetjük Borvendég Zsuzsannát, hogy a könyv egyes passzusaiban a kellő mélységű reflexió nélkül átveszi az állambiztonság adott részlegének „szakzsargonját” és előítéleteit, látnunk kell, hogy az előzetes kontextualizálás hiánya óhatatlanul belekényszeríti a szerzőt a forrásanyag által szuggerált értelmezésbe.

Hogyan lehet kimászni ebből a tudományos gödörből? Úgy gondolom, hogy a tárgyalt mű elméleti továbbfejlesztése elsősorban a Kádár-rendszer egyes elithálózatainak (a „külkeresek” világa; a banki szférában működők stb.) sokoldalú feltérképezésével képzelhető el. Mélyinterjúkkal és személyes iratok (naplók, levelezés) felkutatásával és felhasználásával igen eredményesen lehet bemutatni a kádári Magyarország folyamatos visszatérését a világgazdaságba, és ezzel együtt a zárt társadalom szűk kereteinek fokozatos lebontását. Ehhez a munkához elengedhetetlen Kalmár Melinda – a kötetben egyszer hivatkozott, de érdemben nem hasznosított – újszerű elméleti és módszertani kerete. A néhány éve megjelent, korszakos jelentőségű könyvében Kalmár a Kádár-rendszer „korporatív” jellegű átalakulását veszi górcső alá. Kalmár szerint a korábbi stádiumban merev és centralizált struktúra folyamatosan „társadalmasítja” magát: diffúz, puhább és tagoltabb lesz, sikeresen involválja a társadalmat és egyre szélesebb körben alkalmazza és díjazza a szakértőket (éppen a jobboldali múltú Russay István Mineralimpex-vezérigazgató karrierépítése jól példázza a Kádár-rendszer kooperációs képességeit).

Borvendég Zsuzsanna korántsem végleges kicsengésű kötetet, ugyanakkor fontos alapkutatót tett le az asztalra. Könyvét ma inkább úgy olvassuk, mint egy krimi, amelyben (túl) könnyen azonosulunk a kapzsi és erkölcstelen külkereskedőkre vadászó derék rendőreinkkel. Őket ráadásul nem egy esetben éppen az a rendszer ignorálja és alázza meg, amely máskor előszeretettel támaszkodik a titkosszolgák munkájára. Nagyon jó lenne néhány év múlva kézbe venni azt a – nagyobb lélegzetű, kevésbé moralizáló, de ugyanolyan alaposan megírt – könyvet, amelyben Borvendég Zsuzsanna megvizsgálja a Kádár-kori gazdasági elitek egyéni és kollektív stratégiáit, és megmagyarázza hosszú túlélésüknek titkát.

Stefano Bottoni